

קנין אשה

שיעור זה קשור לכללים:

הבעלות העצמית על הקניינים

משנת תנאים

כ

ת

תמצית השיעור: פתיחת פרק הקניינים בקנין אשה מלמדת כי לשון קנין מוסבת על הקידושין בדווקא. הקנין הוא צורת ההתקשרות של האדם לדברים כדי להוציאם אל הפועל, ועל כן ראוי הוא ביותר לתאר את הקשר בין האיש והאשה. ממקורות התנאים עולה מחלוקת ביחס לצורת הקשר בין האיש והאשה.

הקניינים

פרק ראשון במסכת קידושין פותח בדרכים לקנין אשה, וממשיך בדרכי הקנין של דברים נוספים:

האשה נקנית בשלש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים, נקנית בכסף בשטר ובביאה. בכסף, בית שמאי אומרים: בדינר ובשוה דינר, ובית הלל אומרים: בפרוטה ובשוה פרוטה. וכמה היא פרוטה, אחד משמנה באיסר האיטלקי. וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל. היבמה נקנית בביאה, וקונה את עצמה בחליצה ובמיתת היבם.

עבד עברי נקנה בכסף ובשטר, וקונה את עצמו בשנים וביובל ובגרעון כסף. יתירה עליו אמה העבריה שקונה את עצמה בסימנין. הנרצע נקנה ברציעה, וקונה את עצמו ביובל ובמיתת האדון.

עבד כנעני נקנה בכסף ובשטר ובחזקה, וקונה את עצמו בכסף על ידי אחרים ובשטר על ידי עצמו דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים: בכסף על ידי עצמו ובשטר על ידי אחרים, ובלבד שיהא הכסף משל אחרים.

בהמה גסה נקנית במסירה והדקה בהגבהה דברי ר' מאיר ור' אליעזר, וחכמים אומרים: בהמה דקה נקנית במשיכה.

נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה, ושאינן להם אחריות אין נקנין אלא במשיכה. נכסים שאינן להם אחריות נקנין עם נכסים שיש להם אחריות בכסף ובשטר ובחזקה, וזוקקין נכסים שאינן להם אחריות את הנכסים שיש להם אחריות לישבע עליהן.

המושג "קנין" כמתאר את הקשר בין האיש והאשה קשה¹. מהו בדיוק הקנין של הבעל? מי מכר לו קנין זה, ובמה באה לידי ביטוי העובדה כי האשה היא קניינר?²

מעיר תוס' רי"ד (ב' ע"ב), תוך כדי שאלה על סוגיית הגמרא בענין הלשון "נקנית":

ואמאי לא פריק ליה דמשום הכי קתני נקנית, משום דכולי פירקין מיירי בחפצים הנקנין, שזה נקנה בענין זה וזה נקנה בענין זה, כדתנן עבד עברי נקנה בכסף וכו' ועבד כנעני ובהמה וקרקות ומטלטלין, ובמה שזה נקנה אין זה נקנה, משום הכי שייך למתני האשה נקנית.

נראה, שתוס' רי"ד הבין ששאלת הגמרא: "מאי שנא הכא דתני האשה נקנית ומאי שנא התם דתני האיש מקדש", איננה רק שאלה של השוואה, אלא שאלה עצמית - על שייכותה של הלשון קנין ביחס לאשה, לאור העובדה שיש לשון מתאימה יותר, לשון קידושין. תוס' רי"ד מציע תשובה לשאלה זו: הפרק כולו עוסק בקניינים של דברים שונים. אנו רואים שאף שכל דבר הוא שונה מחבריו, ואף צורת הקנין שונה - קראו לכולם בשם "קנין". מובן, אפוא, שאף ביחס לאשה שנה התנא לשון "קנין", אף שאין קניינה דומה לשאר דברים הנקנים³.

יש להוסיף על כך, שהעובדה שבפרק זה הובאו כל הקניינים אגב קנין אשה מלמדת שקנין אשה הוא בדווקא, ושייך להסמיך אליו את שאר הקניינים. יש להבין את לשון קנין בכללותה, ומתוך כך את שייכותה לקנין אשה.

משנת תנאים

התייחסות לאשה כדבר הנקנה מופיעה בספרא על הפסוק (ויקרא כ"ב, י"א):

וְכֹהֵן כִּי יִקְנֶה נֶפֶשׁ קִנְיָן כְּסָפוֹ הוּא יֹאכַל בוֹ וְיִלְיֵד בֵּיתוֹ הֵם יֹאכְלוּ בְּלֶחְמוֹ.

דרשו על כך חכמים (ספרא אמור, פרשה ה'):

מנין לכהן שנשא אשה וקנה עבדים שיאכלו בתרומה, תלמוד לומר "וכהן כי יקנה נפש קנין כספו הוא יאכל בו" ... יכול אפילו קנה עבד עברי יאכל בתרומה, תלמוד לומר "כסף", יצא עבד עברי שאין כסף.

הספרא מבדיל בין אשה, הנקראת "קנין כספו" ואוכלת בתרומה, ובין עבד עברי, שאיננו "כסף" ועל כן איננו אוכל בתרומה.

¹ אין אנו עוסקים בקושי המנטלי של האדם המודרני החש כי התורה איננה מתאימה לעולם השוויוני המודרני, אלא בשאלת ההגדרה ההלכתית של הקנין. עם זאת, ביאור עומקו של הקנין יכול לשבר גם את אוזנו של המתקשה בקושי המנטלי.

² עוד על שאלה זו ראה בשו"ת "משיב דבר" ח"ד סי' ל"ה.

³ בהגהות "זר זהב" הבין שכוונתו היא: אידי דתני לשון קנין בכל הפרק, ישנה כך גם באשה, אך אין זה נראה מסגנון הדברים בתוספות רי"ד ומאריכותם. תוס' רי"ד אינו דוחה את דבריו אלא אומר: "וי"ל דכל כמה דמצי למיתב טעמא יהיב".

מנין נובע ההבדל ביניהם ?

מבאר הר"ש משאנץ בפירושו לספרא :

אוציא עבד עברי שאינו כסף - שאין יכול למכרו.

דבריו קשים, הרי גם אשה אין יכול למכרה, ובכל זאת נקראת "קנין כספו" ? !
המלבי"ם פירש :

ולא עבד עברי שאינו כספו רק עובד שש ויוצא לחפשי.

ואף דבריו קשים, שהרי גם נרצע - היוצא ביוכל - אינו אוכל בתרומה, ומכאן שיציאה בשש איננה הסיבה לכך שעבד עברי אינו אוכל בתרומה⁴.

בדברי רש"י לפסוק מובא מקור נוסף מדברי תנאים ביחס לאכילת אשה בתרומה :

וכהן כי יקנה נפש - עבד כנעני שקנוי לגופו. ויליד ביתו - אלו בני השפחות. ואשת כהן אוכלת בתרומה מן המקרא הזה, שאף היא קנין כספו. ועוד למד ממקרא אחר (במדבר י"ח) "כל טהור בביתך וגו'" בספרי.

זו לשון הספרי (קרח, ב') :

"כל טהור בביתך יאכלנו", למה נאמר, והלא כבר נאמר "כל טהור בביתך יאכל אותו", ומה תלמוד לומר "כל טהור בביתך יאכלנו", להביא את בת ישראל המאורסת לכהן שתהא אוכלת בתרומה...

בספרא ובספרי למדים מפסוקים שונים את הדין שארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה. האם שני הפסוקים מלמדים על שתי גישות ביחס לדין זה ?
הספרא לומד שאשה היא "קנין כספו" של בעלה. הספרי לא קיבל לימוד זה, ולמד ממקור אחר, שכן לדעתו לא יתכן לפרש את המילים "קנין כספו" ביחס לאשה. בהמשך נעמוד על שתי גישות אלה.

שתי שאלות יש לשאול על דברי רש"י אלו :

- א. מדוע הביא רש"י את הדרשה על המילים "קנין כספו", לרבות אשת כהן, בסוף פירושו לפסוק, ולא בד"ה "קנין כספו" ?
- ב. מדוע הביא רש"י את המקור הנוסף לכך שאשה אוכלת בתרומה ? הכיצד מקור זה מוסיף להבנת הפסוק ?

הפסוק בספר במדבר ממנו לומדים בספרי הוא (י"ח, י"א) :

⁴ לא ניתן לומר שהיציאה ביוכל מלמדת שנרצע אינו קנין כספו של בעליו, כפי שאומר המלבי"ם על יציאה בשש, שהרי קרקע יוצאת אף היא ביוכל, וודאי שהיא קנין כספו של בעליה.

וְזֶה לְךָ תְּרוּמַת מִתְּנֵם לְכָל תְּנוּפֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נְתַתִּים וּלְבָנֶיךָ וּלְבָנֹתֶיךָ אֲתָךְ
לְחֶק עוֹלָם כָּל טְהוֹר בְּבִיתְךָ יֹאכֵל אֹתוֹ.

רש"י:

כל טהור - ולא טמאים. דבר אחר כל טהור לרבות אשתו.

אף כאן הביא רש"י שני פירושים, ויש להבין מדוע.

מהו קנין?

המלבי"ם, בביאורו לביטוי "קנין כספו", כותב:

"וכהן כי יקנה נפש", כולל בין אם קנה עבדים בין אם נשא אשה, שגם זה קרוי קנין כמו שכתוב "אשת המת קניתי", כי הקנין אינו מציין דווקא הנקנה על ידי מכירה שעל זה הונח פעל כרה - "בקברי אשר כריתי לי" לפירוש חז"ל. אבל פעל קנה מה שנעשה שלו בכל אופן שיהיה, "הר זה קנתה ימינו", "קונה שמים וארץ", "קניתי איש את ה'". ומצד זה גם באשה היא קנינו, ופעולת הקנין מצוין בשם קיחה - "כי יקח איש אשה", שעל ידי שלקחה קונה אותה, וכמ"ש בריש קידושין דקיחה אקרי קנין.

נראה לאור דבריו של המלבי"ם, שקנין הוא קשר לדבר בכל אופן שהוא, ולא דווקא על ידי מכירה.

קנין אשה הוא דוגמא לקנין בלא שיש מוכר. היא קנינו של הבעל - כלומר, היא קשורה אליו, וזה מתבטא בכך שהאיש נחשב לקונה והאשה לקנין.

יש להרחיב את הדברים על פי דברי הגמרא לגבי "שיר של יום" (ראש השנה ל"א ע"א):

תניא רבי יהודה אומר משום רבי עקיבא: בראשון מה היו אומרים (תהלים כ"ד): "לה' הארץ ומלוואה", על שם שקנה והקנה ושליט בעולמו.

רש"י: **שקנה - שמים וארץ. והקנה - תבל ליושבי בה,** כלומר קונה כדי להקנות. **ושליט בעולמו - יחידי,** שלא נבראו המלאכים עד יום שני.

מה משמעות הדבר שקנה הקב"ה את העולם?

הרב חרל"פ (מי מרום ח"ב, הקדמה לפירושו למסכת אבות) מגדיר את משמעות הבעלות של האדם על רכושו:

ואחרי שענין האדנות הוא ממדת קונו, יש לעמוד על אופי הבעלות על דברים הנקנים, שאינה בעיקר בשביל ההשתמשות שישגו באמצעות הדברים הנקנים לו, אלא שעצם הבעלות הוא ענין נשגב ושלם, שכשם שהבעלות העליונה היא שלא לשם תשמישים, כי איננו נצרך ח"ו לשום אחד מבריותיו, כן הבעלות האמיתית הנמשכת אלינו, התכלית היא הבעלות בעצמה אף מבלעדי ערך התשמישים, והעד על זה הוא מה שנפשו של אדם

בוחלת בתשמישים בלא בעלות... ובהיות שעיקר מהות האדם היא הבעלות הנקנית לו מן השמים, ובה הוא מתדמה לעליון ב"ה, "אני שליט בעליונים ואתה שליט בתחתונים", מחויב הדבר שכל תשמישיו יהיו ממה שהוא בעלים עליהם ולא של זולתו. וזהו הטעם של גנות ההיזק להיזק דבר של חבירו, מפני ששולל ממנו בעלות ממה שהוא בעלים עליהם, ושוללת בעלות היא כריתה מהתדמותו לעליון, ובכך הזהירות במילי דנוזיקין היא שלימות עליונה מאוד.

הרב חרל"פ מחלק בין בעלותו של האדם על רכושו, ובין זכות השימוש של האדם בחפץ. הבעלות היא הקשר הפנימי שבין האדם ובין החפץ.

הקב"ה הוא "קונה שמים וארץ". במה "באה לידי ביטוי" בעלותו של הקב"ה על שמים וארץ, וכי הוא משתמש בהם? עיקר הדבר הוא עצם הבעלות. ההשתמשות היא תוצאה של הבעלות.

העולם נקרא קניינו של הקב"ה. הקנין הוא הצורה שבה הקב"ה שולט בעולם, ובה העולם יוצא אל הפועל. הרי אנו למדים כי קנין הוא צורת קשר הבאה להוציא את הדבר הנקנה אל הפועל.

כך גם בקניינו של האדם.

תיקונו של עולם נעשה על ידי האדם. הקנין הוא תחילת התיקון. הוא יוצר קשר של האדם אל הדבר הנקנה.

יכול היה הקב"ה לשים את כל הרכוש שבעולם גלוי ונגיש לכל אדם, וכל אחד היה לוקח מן העולם את צרכיו. אולם, לא בדרך זו חפץ הקב"ה. הקב"ה מנהיג את העולם כך שהאדם נדרש לקנות את החפץ. על ידי הקנין הופך החפץ לחלק מהווייתו של האדם⁵. בכך נקשר האדם עם העולם, ומוציאו אל הפועל. בעלייתו של האדם - עולה עמו רכושו, ובירידתו ח"ו - יורד גם רכושו.

כך מובא במסילת ישרים (פרק א'):

ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך.

⁵ וכפי שכתב ר' צדוק הכהן מלובלין (דברי סופרים, ג'): "כל הקנינים של אדם הם שייכים לו בתולדה ובשורשו, וכמו שאמרו בריש סוטה דמכריזין קודם יצירה בת פלוני לפלוני וכן שדה פלונית לפלוני, שגם זה דוגמת זיווג שיש לו חיבור בשורש, ועל כך אמרו (סוטה מ"ז) שלושה חינוות הן חן אשה על בעלה ומקח על מקחו, דזהו הסימן שהוא זיווג ומקחו השייך לו כאשר יש לו חן בעיניו והוא חושק בו דוקא. ועל כן אמרו (בבא מציעא ל"ח) אדם רוצה בקב שלו יותר וכו', ואף על פי שהכל אחד וגם זה כשיקנה יהיה שלו, אבל זה הוא מקחו ושלו בשורש יש לאדם חשק בזה דוקא, ושם (ק"ה) חטי מארעאי בעינא, כי שדה הנגזר לו יש לה שייכות עם שורש נשמתו".

העולם נברא לשימוש האדם בדרך של קשר בין האדם והעולם. קשר זה הוא הקנין שחדשה התורה. השימוש בעולם הוא פועל יוצא של הקנין. כך ממלא האדם את תפקידו לשלוט בעולם ולהנהיגו (בראשית א', כ"ח):

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכַבְשֶׁהָ
וּרְדוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הָרִמְשָׁת עַל הָאָרֶץ.

כשם שהקב"ה מנהיג את עולמו ומוציאו אל הפועל בבחי' קנין, "קונה שמים וארץ", "שקנה והקנה ושליט בעולמו" (עי' ראש השנה ל"א ע"א), כך גם בני האדם ההולכים בדרכיו מוציאים את כוחות העולם אל הפועל בדרך של קנין. דרכי הקנין אינן מטבעו של עולם. זהו חידוש של התורה שיש מעשים היוצרים קנין, ובכך מבטאים את שליטת האדם בעולם והוצאתו אל הפועל⁶.

לאור דברים אלה מובן, שיש צורות רבות של קנין. כל חפץ נקנה על פי יעודו, על פי צורת הקשר של האדם אליו ועל פי צורת יציאתו אל הפועל. אין קניינו של עבד כנעני זהה לקנין מטלטלים, שכן עניינו של כל אחד מהם שונה וצורת יציאתו אל הפועל שונה. אף על פי כן, הצד השווה שבהם שהם נקראים קנין, כיון שהם הדרך של האדם להוציא אל הפועל את הבריאה, ולתקנה.

מובנים, אפוא, דברי התוס' רי"ד ש"האשה נקנית" נאמר בדווקא, שכן כל הפרק עוסק בקניינים השונים: "זה נקנה בענין זה וזה נקנה בענין זה... ובמה שזה נקנה אין זה נקנה". אף על פי כן שם קנין משותף לכולם. השינויים באים משינויי היעוד ומן הצורות השונות של הקשר אל הדברים.

קנין עבד עברי

לאור זאת נראה לבאר את ההבדל בין עבד עברי ובין אשה, שעמדנו עליו בתחילה. קנין עבד איננו קנין על מנת להוציאו אל הפועל. אדם מישראל הקונה את חברו איננו מקיים בו את הציווי "ורדו בדגת הים", ואיננו שולט בו, ככתוב (קהלת ח', ט):

אֶת כָּל זֶה רְאִיתִי וְנִתְּוֹן אֶת לְבִי לְכָל מַעֲשֵׂה אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ עֵת אֲשֶׁר
שָׁלַט הָאָדָם בְּאָדָם לְרַע לוֹ.

⁶ עי' בשו"ת חתם סופר, יו"ד סי' ש"י: "דודאי לפי המובן אי לא חדשו התורה שום קנין לא לבני ישראל ולא לבן נח, על כרחך היה בנוהג שבעולם אדם קונה מחברו במעות שהיה פורע לו עד גמירא מה שהתנו ביניהם ואחר כך היה לוקח מקחו לתוך ביתו ורשותו ובוזה היה נגמר הקנין בלי ספק ופקפוק... וכן במתנה ומציאה אי לקח הדבר הנקנה לביתו ממש פשיטא שהרי הוא שלו, ומאן מירמא ליה מיניה, אמנם ניתנה תורה ונתחדשה קניינים מחודשים, לחדא בכסף בלי שיקח הדבר הנקנה לידו כלל, ולאידך במשיכה, וזה איננו לקיחה לביתו ורשותו אלא אפילו רק בסמטא ורשות הרבים כשמושכו או הגביה קנה". קודם שניתנה תורה היה הקנין ביטוי להשתמשות בחפץ. רק כשהיה החפץ ברשותו של אדם והוא שילם את כל ערכו - היה החפץ שלו. התורה עשתה מהקנין מעשה "סמלי". אדם נתן פרוטה או עושה משיכה והחפץ קנוי לו. התורה הגדירה את הקנין כהתקשרות האדם עם החפץ, ועל כן די במעשה קל כדי ליצור קנין ולהעביר את הבעלות על החפץ, וההשתמשות היא תוצאה של הקנין ולא הקנין עצמו.

על כן מובן שקניינו של העבד איננו קנין שלם, והעובדה שאיננו יכול למכרו או שהוא יוצא בשש שנים הן סימן לחסרון שבקניינו.

ביחס לאשה, לעומת זאת, הקנין הוא קנין על מנת להוציאה אל הפועל. על כן אין העובדה שאיננו יכול למוכרה מהווה חסרון בקנין. הקנין הוא שלם מצד דרך ההתקשרות בין האיש והאשה. יתר על כן. באשה הקנין הוא חידושה של תורה, כדי שהיציאה אל הפועל המופיעה בחייה המשותפים עם בעלה תהיה בדרך של קנין. על כן אמרה תורה שיקנה האיש את האשה קודם שישאנה (כפי שכתב הרמב"ם בהל' אישות פ"א ה"א).

מחלוקת התנאים

לאור הבנה זו יש ליישב את דברי רש"י. רש"י הבין שהספרא והספרי מסכימים שארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה דבר תורה. השאלה בה נחלקו היא מאיזה פסוק נלמד דין זה. הספרא לומד זאת מהמילים "קנין כספו", והספרי לומד זאת מן המילים "כל טהור בביתך". לספרא אשה היא קניינו של בעלה - צורת הקשר ביניהם מוגדרת כקנין. לספרי האשה היא "ביתו" של אדם ולא קניינו⁷. לא שייך להגדיר את האשה כ"קנין כספו" של האיש, אף שקונה אותה בכסף. אין היא עונה להגדרה זו, המתייחסת לרכוש. אשה איננה "קנין". אמנם, רש"י לא הביא את דרשת הספרא על המילים "קנין כספו", ונראה שהוא למד את הפסוק כך: בקריאת הפסוק, המפרט את הזכאים לאכול בתרומת הכהן, אנו מצפים למצוא גם את אשתו, שהרי פשוט שאשתו (אף ארוסה) אוכלת בתרומה. אולם, כאשר למדים את המילים "קנין כספו" הן מתפרשות בפשוטן על עבד עברי ולא על אשה. הפירוש הפשוט של קנין כספו של אדם לא עולה על אשתו. רק כאשר הגיע רש"י לסופו של הפסוק ולא מצא ביטוי אחר המתייחס לאשה, "הבין" כי הביטוי "קנין כספו" מתייחס לאשה. מן הספרא יש ללמוד כי הקשר בין האיש והאשה מוגדר כקנין, ומכאן למדו חכמים לפתוח את פרק הקניינים במשנה העוסקת בקנין אשה. אמנם רש"י לא חותם בכך, ומוסיף כי ישנה בספרי שיטה אחרת, הרואה את הקשר בין האיש והאשה בצורה אחרת. גם בפירושו לפסוק בספר במדבר מדגיש רש"י כי אין זו שיטה בלעדית, שכן ישנם שני פנים לצורת הקשר של האיש והאשה, האם הוא מוגדר כקנין, או שאשה היא ביתו של אדם.

ת

⁷ עי' אגרות רמח"ל מהדורת "מכון רמח"ל" עמ' רל"ח, וינעם לך הלימוד מ"כל טהור בביתך יאכל אותו".